

УДК 599.742.73(477.8:292.451/.454)

КІТ ЛІСОВИЙ (*FELIS SILVESTRIS*) В УЖАНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРИРОДНОМУ ПАРКУ (СХІДНІ КАРПАТИ)

Н. Коваль

Ужанський національний природний парк

УНПП, вул. Незалежності, 7; смт. Великий Березний, Закарпатська обл., 89000 Україна

E-mail: nelya.kowal@gmail.com

The wildcat (*Felis silvestris*) in the Uzhansky National Nature Park (Eastern Carpathians). — **Koval, N.** — Data on dynamics of population and distribution of the wildcat and in the Uzhansky National Nature Park from since its creation (2001–2016) are presented. Results of census of this species are analysed. The abundance of the wildcat became critical on the territory of the park in the beginning of the 20th century. Significant increase in its abundance has been noticed since 2007. The most important factors threatening the existence of species were analysed and it was established that the greatest threats for the species are poaching and conflicts with the locals. The creation of the national park improved conditions for the existence of the wildcat in the territory and for conservation of the species in general. There are favourable natural conditions and rich feeding base for existence of this mammal in the park.

Key words: wildcat, state of population, abundance, current distribution, habitats, existence threats.

Кіт лісовий (*Felis silvestris*) в Ужанському національному природному парку (Східні Карпати). — **Коваль, Н.** — Наведено дані про зміну чисельності kota лісового та його поширення на території Ужанського НПП від початку його створення (2001–2016 рр.). Проаналізовано результати обліків даного виду. Чисельність kota лісового на території Парку стала критичною на початку ХХ ст. Значне збільшення його чисельності відзначено з 2007 р. Проаналізовано найбільш вагомні фактори, які становлять загрозу існування виду і встановлено, що найбільшу загрозу завдає браконьєрство та конфлікт з місцевим населенням. Створення Парку покращило умови існування kota лісового на даній території та загалом збереження виду. На території Парку існують сприятливі природні умови та багата кормова база для проживання цих звірів.

Ключові слова: кіт лісовий, стан популяції, чисельність, сучасне поширення, біотопи, загрози існуванню.

Вступ

Кіт лісовий (*Felis silvestris* Schreber, 1777) — рідкісний представник родини котячих фауни України. В Україні в останні десятиліття розширює ареал (Zagorodniuk et al., 2014). Загалом виду нічого не загрожує, проте в Україні є загроза внаслідок полювання і порушення придатних місць існування, а також парування зі свійськими котами (Межжерін, Лашкова, 2013). Вид занесений у всі видання Червоної книги України під природоохоронним статусом «вразливий», у Червоний список МСОП — під статусом «найменш вразливий» (LC).

На сьогодні найбільша популяція виду зосереджена в регіоні Українських Карпат. На Закарпатті ці тварини уникають внутрішніх частин великих лісових масивів, зокрема, одновікових монокультурних лісостанів. Найчастіше вид зустрічається в розріджених лісах з багатим підліском і дуплистими деревами. Віддає перевагу буковим або змішаним лісам, в основному на передгір'ї та низькогір'ї, а також дубовим, дубово-грабовим лісам заплавної ділянок рівнинних частин річок Латориця, Тиса, Боржава та ін. У гори піднімається до верхньої лісової межі та криволісся (1500–1700 м).

Чисельність виду на Закарпатті оцінюють у 260–450 особин (Башта, Потіш, 2004).

Історично на території Ужанського НПП кіт лісовий селився завжди, але з початку ХХ ст. його чисельність почала помітно падати, особливо через здобування тварин як мисливського трофею. І тільки створення Парку у 1999 р. дало можливість зберегти рідкісного представника родини котових (Felidae) у цих місцях.

Домінуючим типом рослинності в Парку є ліси, які займають біля 70 % його території, і значна частка їх — це старі ліси з дуплавими деревами, вітровальними ділянками, на яких майже відсутні різного роду лісогосподарські роботи. До того ж територія Парку багата на невеликі гірські луки, які останніми роками майже не викошуються через значне зменшення поголів'я худоби у місцевого населення. Луки заростають чагарниками ліщини та бузини чорної, насіння і плоди яких приваблюють сюди гризунів та дрібних птахів, тим самим покращуючи котам кормову базу. Отже сприятливі природні умови та багата кормова база сприяли поселенню kota лісового у цих місцях.

Мета роботи — з'ясувати сучасний стан популяції kota лісового, зміни чисельності та його поширення на території Ужанського НПП; встановити основні загрози існуванню та шляхи збереження цього виду на території Парку.

Матеріал та методи

Крім власних досліджень, для аналізу динаміки чисельності kota лісового на території УНПП використано результати зимових обліків у 2001–2016 рр. Дослідження проводили за загальноприйнятими методиками, а саме: стежкування тварини, опитування працівників лісової охорони, місцевих жителів, мисливців. У зимовий період облік проводили по слідах на снігу, у інші пори року застосовували метод реєстрації та фіксування матеріалу з біології тварини, а саме: залишки здобичі, погребі, залишки шерсті на деревах, лежанки, тощо.

Для збору біологічного матеріалу також встановлювали пастки з валер'янкою. Зібрані зразки котячої шерсті передано на генетичний аналіз німецьким колегам для встановлення чистоти популяції kota лісового на території Парку, і вони знаходяться на стадії обробки. Апробували методику встановлення фотопасток у місцях, де були знайдені сліди життєдіяльності цих тварин. Обстежено 5 ділянок: Костринське ПНДВ (площа 2535,8 га), Жорнавське ПНДВ (2471,6 га), Новостужицьке ПНДВ (4582,7 га), Лубнянське ПНДВ (2637 га) та Ужоцьке ПНДВ (2676,8 га). ПНДВ — природоохоронне науково-дослідне відділення.

Результати та їх обговорення

Місця спостережень та розподіл за ділянками НПП. Ми можемо відмітити більш-менш рівномірне поширення виду вздовж державного кордону (рис. 1).

Нижче наведено дані про прямі спостереження і знахідки тварин за 2013–2016 рр.

- Новостужицьке ПНДВ. Окол. с. Стужиця, уроч. Чорні Млаки: 21.06.2013 р., 1 ос.; окол. с. Стужиця, уроч. Семенів: 18.12.2014, 1 ос.; окол. с. Стужиця, уроч. Чорний: 30.12.2014, 1 ос.; окол. с. Стужиця, уроч. Заломи: 04.03.2014, 1 ос.; окол. с. Стужиця, уроч. Тихий: 11.07.2015, 1 ос.; окол. с. Стужиця, уроч. Папоротний: 30.11.2015, 1 ос.; окол. с. Стужиця, уроч. Папоротний: 02.12.2015, 1 ос.;
- Лубнянське ПНДВ. Окол. с. Загорб, ур. Плосінь: 14.11.2013, 1 ос.; окол. с. Загорб, уроч. Плосінь: 02.12.2013 р., 1 ос.; окол. с. Лубня, уроч. Під Плішкою: 15.04.2013, 1 ос.; окол. окол. с. Лубня: 04.08.2014, 1 ос.;
- Ужоцьке ПНДВ. Окол. с. Волосянка, уроч. Кам'янка: 29.01.2013, 1 ос.; окол. с. Верховина Бистра: 29.06.2013, 1 ос.; окол. с. Волосянка, уроч. Щербин: 26.01.2016, 1 ос.;
- Костринське ПНДВ. Окол. с. Стричава, г. Вершок: 04.08.2014; окол. с. Стричава, уроч. Княгиниця: 22.09.2014, 1 ос.; окол. с. Костринська Росток: 11.11.2015, 1 ос.; окол. с. Домашин, уроч. Росточне: 11.01.2016, 1 ос.; окол. с. Сіль, уроч. Вершок: 11.01.2016, 1 ос.

В таблиці 1 показано результати зимових обліків kota лісового по всіх п'яти ПНДВ Парку, які проводилися силами служби державної охорони та фахівцями наукового відділу Парку. Проаналізовано дані за весь час існування УНПП (2001–2016 рр.).

Судячи з даних обліків, найбільша чисельність виду відмічена у Новостужицькому (10 ос.) у 2014 р., та Лубнянському ПНДВ (6 ос.) у 2013 р. Це пов'язано з тим, що значна частина території цих природоохоронних відділень розміщена вздовж державного кордону зі Словаччиною та Польщею. За даними працівників лісової охорони найчастіше kota та його сліди помічали на територіях, що межують з сусідніми Польщею та Словаччиною.

За даними спостережень інспекторів лісової охорони kota найчастіше бачили на узліссях та невеликих лісових галявинах. Останніми роками почастишали випадки появи цих тварин біля населених пунктів. Відома власна знахідка котячого кубла в березні 2013 р. в околицях Великого Березного у старому буково-грабовому лісі на висоті 220 м. На стовбурі старого бука було помічено залишки котячої шерсті. А при детальному обстеженні приблизно на висоті 2,5 м над землею, на його вершині (дерево, очевидно раніше було зламане і вершина прогнила) виявили дупло, в якому самка kota вивела потомство (рис. 2).

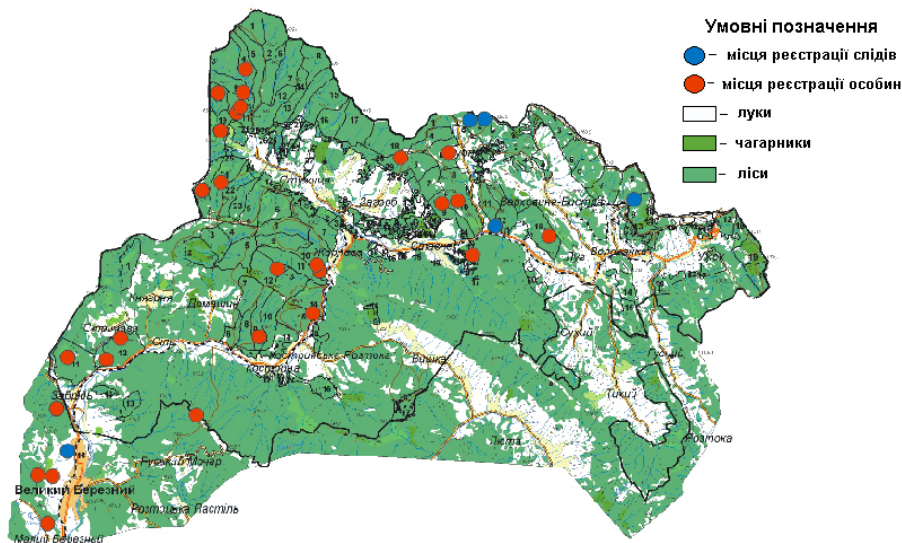

Рис. 1. Сучасне поширення kota лісового на території Ужанського НПП.

Fig. 1. Current distribution of the wildcat in the territory of Uzhansky National Park.

Таблиця 1. Динаміка чисельності kota лісового на території Ужанського НПП за період з 2001–2016 рр.

Table 1. Population dynamics of the wildcat in the Uzhansky National Park during 2001–2016

Рік	Костринське ПНДВ	Жорнавське ПНДВ	Новостужицьке ПНДВ	Лубнянське ПНДВ	Ужоцьке ПНДВ	Разом
2001	1	0	2	1	1	5
2002	1	0	3	1	0	5
2003	1	0	5	1	0	7
2004	1	0	5	1	0	7
2005	0	0	4	1	0	5
2006	0	0	4	1	0	5
2007	2	1	6	2	2	13
2008	3	2	6	3	2	16
2009	3	2	6	3	2	16
2010	5	2	6	3	0	16
2011	3	2	6	4	0	15
2012	1	2	8	6	2	19
2013	5	0	10	5	2	22
2014	4	0	9	5	3	22
2015	3	0	8	5	3	19
2016	4	2	9	3	5	23
min-max	0-5	0-2	3-10	1-6	0-5	5-23

За даними місцевого жителя, який і виявив кубло, він нарахував у ньому трьох кошенят. Неподалік даного дерева було помічено залишки пір'я домашньої курки та дрозда. При повторному обстеженні місця знахідки на другий день, ми не виявили котячого сімейства. Очевидно, відчувши небезпеку, кішка перенесла кошенят в інше місце. Цей випадок підтверджує думку І. Турянина (1975), що період гону та розмноження у kota лісового в Карпатах розтягнуті через різницю умов існування на північних та південних схилах, і у Закарпатському передгір'ї період гону може відбуватися в січні (І. Турянін, 1988). Виявлене кубло знаходиться саме на південному схилі г. Нітковиця.

Динаміка чисельності

Чисельність kota лісового на території УНПП у 90-х роках була катастрофічно низькою. Тварин практично не реєстрували. Так, у Жорнавському ПНДВ особину kota облікували тільки у 2007 р. Після створення Ужанського парку територія отримала охоронний статус і це дозволило зупинити неконтрольоване, незаконне здобування тварин. Також були припинені суцільні рубки, тим самим були збережені придатні для проживання kota біотопи.

На чисельність цих тварин впливають і несприятливі погодні умови, особливо високий сніговий покрив, на що вказує ще І. Турянін (1988). Але останніми роками зими стали м'якшими і малосніжними, що сприяє виживанню тварини взимку. Важливим став фактор покращення кормової бази, адже в Парку помітно збільшилася чисельність дрібних птахів та зайців, а в роки високої врожайності букових горішків і гризунів. Такі позитивні кількісні зміни чисельності виду стали помітні у 2007 р.

Сьогодні можна говорити про стабільну позитивну динаміку чисельності kota лісового на досліджуваній території. За 16 років (час існування Парку) чисельність котів зросла від 5 особин у 2001 р. до 23-х — у 2016 р. Загалом сучасний стан популяції виду має позитивну динаміку. Нами проаналізовано, як змінювалася чисельність kota лісового на ділянках ПНДВ кожні п'ять років, з 2001 до 2016 р. (рис. 3). Найістотніше збільшення чисельності kota на території Парку відбулося у період 2012–2016 рр. Кіт з'явився також у двох ПНДВ (Жорнавському та Ужоцькому), тоді як в першому періоді до 2006 р. його взагалі не реєстрували.

Оцінка зміни чисельності kota лісового на території УНПП

Наведені вище дані щодо чисельності лісового kota на території Парку виведені зі щорічних обліків фауни, які, у свою чергу, ґрунтуються на випадкових зустрічах тварин, а найчастіше — на реєстрації їхніх слідів взимку. Тому можемо оцінити лише відносну чисельність kota лісового на території Парку. Незаперечним є факт значних кількісних змін загальної чисельності даного виду на досліджуваній території (див. рис. 3).

Рис. 2. Старий бук, в дуплі якого виявили кубло kota лісового (*Felis silvestris*). На вставці вгорі — кіт, що знятий з петлі на території турбази в с. Ставне.

Fig. 2. An old beech in a hollow of which a wildcat nest has been found (*Felis silvestris*). Above: a cat removed from a loop in the territory of a campsite in Stavne vill.

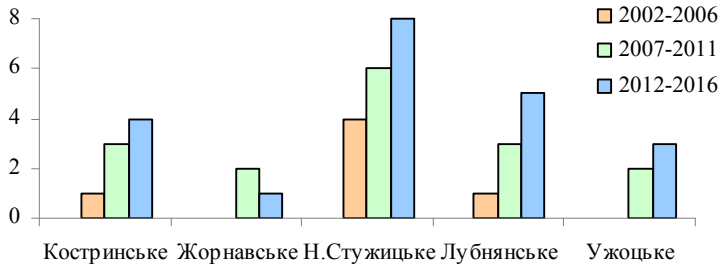

Рис. 3. Зміни чисельності kota лісового на різних ділянках Ужанського НПП за роками 2002–2016 рр.

Fig. 3. Population dynamics of the wildcat in different parts of the Uzhansky National Park during 2002–2016.

Процес росту чисельності kota лісового на території Парку — це природний процес, не пов'язаний з підвищенням уваги до цього виду. У місцевих жителів завжди існував інтерес до цих тварин: раніше, особливо у 1950–70-х рр. котів безжально винищували, часто вбиваючи їх для виготовлення опудал на продаж, які досить високо ціняться у певних колах. Також kota лісового завжди сприймали як шкідника мисливського і приватного господарств. Для національного парку моніторинг рідкісних видів — одне з найважливіших завдань як для науковців, так і інспекторів природоохоронних дільниць, тому в УНПП приділяється особлива увага всім відомостям про цих тварин. У стосунку до УНПП важливим є прикордонне положення Парку, що не виключає міграцій тварин із польської та словацької території. У суворі та сніжні зими тварини нерідко спускаються на українську територію, де сніговий покрив менший і тепліше.

Завдяки охоронному статусу території УНПП відчутно послабилися основні загрози існуванню kota лісового, що спонукає сподіватися на збільшення чисельності цих рідкісних представників фауни на даній території.

Загрози існуванню виду

Найвідчутніше на чисельність kota лісового на території Ужанського НПП впливає незаконне полювання. Мисливці відстрілюють тварин як цінний трофей або як загрозу зайцям та мисливським птахам. На території Парку існує конфліктна ситуація між котом лісовим і місцевим населенням. Коти часто заходять у села і, полюючи на домашню птицю, стають жертвою господарів. Багато місцевих людей сприймають kota лісового як шкідника домашньому господарству. Так, у 2009 р. загинула особину kota знайшли на території турбази у с. Ставне; у 2013 р. у с. Жорнава тварина загинула, потрапивши у капкан біля приватного будинку. В осінньо-зимовий період 2011 р. у Великому Березному відмічено випадки регулярного полювання пари котів на домашніх курей. Одну з тварин господар забив до смерті, заставши вночі у курнику. Загину тварину ми знайшли на сміттєзвалищі. Це був самець середніх розмірів: довжина тіла — 56 см, забарвлення хутра — жовто-буре. Генетичний аналіз зразків його шерсті показав, що це був чистий лісовий кіт (усне повід. А.-Т. Башти).

Серйозну загрозу для існування kota лісового як виду, несуть свійські коти, які сприяють гібридизації потомства за рахунок схрещування в природних умовах. В даний час існує домінуюча точка зору про відсутність «чистих» диких котів в Європі (див.: Загороднюк, 2011). Зокрема, порівняльно-морфологічні дослідження остеологічної колекції *F. silvestris* із фондів Національного науково-природничого музею НАН України показали, що до 70 % вибірки з території України несуть ознаки гібридизації (Шевченко, Песков, 2009). Але говорити про втрату чистої лінії kota лісового в Україні достатніх підстав немає. На підтримку цієї думки свідчить і результат генетичного аналізу біоматеріалу від загинлого kota з околиць Великого Березного (що згадано вище): він виявився генетично чистим *F. silvestris*.

Але найбільше шкодить існуванню kota лісового зміна середовища проживання внаслідок вирубування придатних ділянок лісу, знищення дуплавих дерев, які служать домівкою тваринам. Тому до безпосередніх заходів збереження цих рідкісних ссавців на території Парку є забезпечення охорони угідь, в яких поселяється кіт лісовий шляхом заборони будь-яких видів лісогосподарських робіт у таких місцях.

Важливим є здійснення профілактичних заходів проти захворювань (особливо у боротьбі з поширенням сказу), ще жорсткіший контроль за полюванням на котів. Важливо проводити постійну екоосвітню роботу з місцевим населенням і мисливцями.

Висновки

1. Кіт лісовий поширений на всій території Ужанського парку, хоча трапляється рідко.
2. Найбільша чисельність kota лісового відмічена у місцях біля державного кордону зі Словаччиною і Польщею, де практично відсутній фактор турбування.
3. Чисельність виду за даними лісової охорони за останні 9 років помітно зростає: з 5 особин у 2001 р. до 23 особин у 2016 р., чому сприяло створення УНПП.
4. На території Ужанського національного парку існує конфліктна ситуація між котом лісовим та місцевими жителями, які при кожній нагоді переслідують kota.
5. Найважливішими заходами для збереження даного виду на досліджуваній території є боротьба з незаконним здобуванням тварин, припинення всіх лісгосподарських робіт у придатних для існування kota біотопах, роз'яснювальна робота з місцевим населенням.

Подяки

Автор дякує А.-Т. Башті, М. Шквирі, Є. Яковлеву за співпрацю у проведенні досліджень, всім працівникам ПНДВ Ужанського парку за роботу у проведенні обліків, колишньому та нинішньому директорам Ужанського НПП В. О. Копачу та В. І. Бирковичу за сприяння у проведенні досліджень, І. Загороднюку за консультації та допомогу при підготовці рукопису.

Література • References

- Баумта, А.-Т. В., Поміш, Л. А.* Савці Закарпатської області. Львів, 2007. 194 с.
[*Bashta, A.-T. V., Potish, L. A.* Mammals of the Transcarpathian Region. Lviv, 2007. 194 p. (in Ukr.)]
- Баумта, А.-Т., Поміш, Л. А.* Лісовий кіт (*Felis silvestris* Schreb.) на Закарпатті: оцінка стану популяції // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Сер. біол. 2004. Вип. 15. С. 44–47.
[*Bashta, A.-T. V., Potish, L. A.* Wild cat (*Felis silvestris* Schreb.) on Transcarpatia: assessment populations // Scientific Bulletin of the Uzhgorod Univ. Ser. Biol. 2004. Is. 15. P. 44–47. (in Ukr.)]
- Загороднюк, І.* Міжвидова гібридизація і фактори її формування на прикладі териофауни Східної Європи // Біологічні Студії. 2011. Том 5, № 2. С. 173–210.
[*Zagorodniuk, I.* Interspecies hybridization and factors of its formation in the East-European mammalian fauna // *Studia Biologica*. 2011. Vol. 5, No. 2. P. 173–210. (in Ukr.)]
- Межжерін, С. В., Лашкова, О. І.* Савці України (довідник-визначник). Київ : Наукова думка, 2013. 356 с. ISBN 978-966-00-1300-1.
[*Mezhzherin, S. V., Lashkova, O. I.* Mammals of Ukraine (Directory-and-key). Kyiv : Naukova Dumka, 2013. 356 p. (in Ukr.)]
- Татаринов, К. А.* Звірі західних областей України (Матеріали до вивчення фауни Української РСР). Київ : Вид-во АН Укр. РСР, 1956. 187 с.
[*Tatarinov, K. A.* Mammals of the Western Regions of Ukraine. Kyiv, 1956. 187 p. (in Ukr.)]
- Турянін, І. І.* Хутрово-промислові звірі та мисливські птахи Карпат. Ужгород : Карпати, 1975. 176 с.
[*Turianin, I. I.* Fur-industrial beasts and game birds of the Carpathians. Uzhgorod : Karpaty, 1975. 176 p. (in Ukr.)]
- Турянін, І. І.* Кошачьи Украинских Карпат // Изученность териофауны Украины, ее рационального использования и охраны. Київ : Наукова думка, 1988. С. 91–95.
[*Turianin, I. I.* Felids of the Ukrainian Carpathians // Investigation of the Theriofauna of Ukraine, Its Rational Use and Protection. Kyiv : Naukova Dumka Press, 1988. P. 91–95. (in Ukr.)]
- Шевченко, Л. С., Песков, В. Н.* Дикая лесная кошка, *Felis silvestris* Schreber, 1777 (Felidae, Carnivora, Mammalia), в Украине (распространение, структура популяции и новые находки) // Вісник Національного науково-природничого музею. 2009. Том 6–7. С. 135–157.
[*Shevchenko, L. S., Peskov, V. N.* European wild cat, *Felis silvestris* Schreber, 1777 (Felidae, Carnivora, Mammalia), in Ukraine (distribution, population structure and new findings) // *Visnyk of the National Natural History Museum*. 2009. Is. 6–7. P. 135–157. (in Rus.)]
- Загороднюк, І., Гаврилюк, М., Дребет, М. et al.* Wildcat (*Felis silvestris* Schreber, 1777) in Ukraine: modern state of the populations and eastwards expansion of the species // *Studia Biologica*. 2014. Vol. 8, No. 3. P. 233–254.